УДК 371.134+37(092)

Олександр Санівський

МЕХАНІЗМ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІДЕАЛУ ВЧИТЕЛЯ-УКРАЇНОЗНАВЦЯ ЗА В. СУХОМЛИНСЬКИМ

У статті розкривається механізм творення українського ідеалу вчителя-українознавця за В. Сухомлинським. Автор аналізує зміст поняття «ідеал» на основі довідкової літератури та праць видатних вітчизняних політичних діячів, філософів, істориків, педагогів від доби Київської Русі до сьогодення.

Ґрунтовно пояснено механізм творення українського ідеалу вчителя, який базується на трьох складових: 1) безсвідомому; 2) чуттєвому; 3) розумовому.

У статті пропонується авторське визначення термінів «ідеал», «ідеал людини», «ідеал вчителя».

Ключові слова: механізм, ідеал, ідеал людини, ідеал вчителя, вчитель-українознавець, українознавство, педагогіка В. Сухомлинського.

Постановка проблеми. Сьогодні відбувається процес переосмислення наукової спадщини видатних українських філософів, митців, педагогів – М. Грушевського, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, І. Франка, Т. Шевченка та ін..

Наукова спадщина В. Сухомлинського вивчалася з різних аспектів, втім, дослідження педагогічних ідей Великого гуманіста крізь призму українознавства ще не було. Розроблені ним новаторські ідеї і положення цілісної педагогічної системи гуманістичного спрямування стали значним революційним етапом у розвитку вітчизняної педагогічної думки. Гуманістична педагогіка В. Сухомлинського наразі вкрай необхідна сучасному українському суспільству, сучасному вчителеві. Адже, ми ще все переживаємо період відмови від соціалістичних традицій і стереотипів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спадщина В. Сухомлинського розглядалася в контексті різних наукових проблем:

взаємодії людини і соціуму (В. Кремень), філософії дитинства (М. Антонець, А. Богуш, Т. Кочубей), виховної системи (Б. Кваша, М. Мухін, А. Розенберг), духовних домінант (І. Бех, Н. Дічек), гуманістичної педагогіки і виховання гуманістичних цінностей (М. Библюк, І. Зязюн, В. Киричок, Є. Родчанін), формування світогляду (О. Невмержицький), осмислення механізму використання різних виховних середовищ (В. Костіна, О. Савченко, Є. Салтанов), батьківської педагогіки (А. Попова, О. Сухомлинська), взаємодії сім'ї та школи (Л. Бондар), проблем колективу і особистості (Г. Калмиков), виховання школяра (О. Білюк, Г. Бучківська, О. Дзеверин), громадянського і патріотичного виховання (В. Кіндрат), самовиховання школярів (О. Дуда), творчого використання у зарубіжжі (Л. Цзихуа) та інших.

Постановка завдання – розкрити механізм творення українського ідеалу вчителя-українознавця за В. Сухомлинським.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо зміст поняття «ідеал». «Великий тлумачний словник» визначає ідеал як найвищу мету, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю; взірцем досконалості; втіленням найкращих якостей [3, с. 496].

У «Педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренка пропонується наступне визначення: «Ідеал (франц. idéal, від грец. ίδέα – ідея, первообраз) – уявлення про найвищу досконаліть, яка як взірець, норма й найвища мета, визначає певний спосіб і характер дії людини. Ідеал вірно чи ілюзорно відображає корінні суспільні інтереси. Залежно від сфер людської життєдіяльності формуються суспільні, політичні. Етичні, естетичні, гносеологічні та інші ідеали, які є виразом активно-творчого ставлення людини до дійсності й відіграють роль кінцевих цільових орієнтирів. Формування ідеалу у дітей необхідно розглядати як виключно важливий аспект загального розвитку особистості дитини, її морального виховання» [4, с. 139].

Упродовж існування української нації формувалося уявлення про ідеал. Зокрема, у добу Київської Русі ідеал людини містив у собі такі якості: почуття власної гідності, трудівник, захисник Вітчизни і віри християнської.

Зовнішні чинники, як-от литовське, польське панування, турецько-татарська навала, доба національно-визвольних змагань і Запорізька Січ значно вплинули на зміст поняття «ідеал». Поступово утверджувався ідеальний образ запорізького козака, який на тривалий час визначив риси ідеального українця: повага до старших, співчуття до скривджених, почуття справедливості, товариськість, вірність обітниці, душевна щедрість, фізична сила і вправність, відвага, здатність будь-коли віддати життя за віру й Батьківщину, витривалість до болю тощо.

Отже, ідеал людини від часів Київської Русі до козаччини в Україні, це досконала особистість, що найбільшою мірою відповідає інтересам народу, виражає суть його прагнень.

Не залишив поза увагою ідеал людини видатний український філософ Г. Сковорода, який вважав, що ідеальною людиною може бути така, яка має у серці любов (любов до Бога, до ближнього), премудрістю Божу (яка з'являється тальки у «палаючому» серці), непорочність, чистосердечність, благочестя, «целомудрієє» [13, с. 41 – 61], а також прагнення до знань, милосердя, терпіння, прозорливість, сумирність, чистоту. Для ідеальної людини, на думку мислителя, Світ є Вітчизною [14, с. 164 – 175].

Відомий український історик І. Крип'якевич виділив наступні риси ідеального українця: лицарство, чесноти, вірність, пошанування права, почуття честі і власної гідності, вроджена інтелігентність, розвинене відчуття краси, любов до музики, хазяйновитість, підприємливість, гостинність, ввічливість, тактовність, стриманість [5, с. 294 – 295].

Г. Ващенко – один із творців української освітньо-виховної системи на основі ідеалу української людини визначив виховний ідеал українця: «Традиційним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, ввійшов у

психіку мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих митців та письменників, що стали духовними провідниками народу» [2, с. 9].

Б. Цимбалістий визначає ідеальні риси характеру українців, які на думку вченого, є «прикметами ідеальної людини»: доброта, добродушність, лагідність, ніжність, м'якість, сердечність і в той же час твердість, відвага, повага та любов до батьків, родини, Батьківщини [19, с. 26 – 43].

Сучасний дослідник В. Постовий вважає найвищими ідеалами нашого народу: ідеал сім'ї, праці, духовності і громадянства, на яких має відбуватися виховання майбутніх поколінь [11].

Механізм творення українського ідеалу вчителя базується на трьох складових: 1) безсвідомому; 2) чуттєвому; 3) розумовому.

Позасвідоме, за К. Юнгом, це образ світу, сформований у давні часи, впродовж віків поступово виокремились певні риси, так звані архетипи або домінанти [20, с. 100]. При чому це стосується не тільки образів-архетипів, як-от тінь, звір, старий мудрець, аніма, анімус, мати, дитя. На основі архетипів створювалися уявлення про ідеального героя-рятівника, ідеальну людину. Вчений підкреслює, що архетип завжди і скрізь знаходиться в русі (дії) та призводить до відкриття сутності ядра людини. Не можна стверджувати, що цей процес природний та проходить без впливу та зусиль особистості, він також може здійснюватися шляхом активної роботи індивідуума з метою самореалізації. К. Юнг зазначає, що «зміст і мета даного процесу – втілення (первісно закладеної в ембріоні) особистості у всіх її аспектах» [20, с. 115], з метою відновлення та розгортання первісної потенційної цілісності. Символи, які для цього використовує позасвідоме – образи, що здавна існують у людства та відображають цілісність, повноту та довершеність [20, с. 115 – 116]. Такі образи узагальнюють колективну психіку. Отже, образ ідеальної особистості формується на основі психіки того чи іншого народу та відповідає його запитам, моральним настановам, релігії, культурі і відображається в міфах, легендах, казках, піснях тощо.

Чуттєве – базується на почуттях особистості, є формою суб'єктивного, безпосередньо переживаного відношення людини до явищ навколишньої дійсності, до інших людей, їхніх вчинків, до самого себе і власних дій. Почуття формуються у зв'язку з пізнавальними процесами, тісно пов'язані з діяльністю людини. «Цілеспрямований вплив на емоційну сферу дитини приводить до поступового перетворення почуттів у стійке емоційне відношення, формування характеристик особистості» [4, с. 267].

Отже, на основі відчуттів у дитини формуються моральні, естетичні, практичні, інтелектуальні, пізнавальні почуття.

В. Сухомлинський наголошував, що без «надійної емоційної основи неможливе не тільки успішне, а й взагалі нормальне навчання. Відсутність єдності емоційного виховання й пізнання світу – одно з най живучіших і найнебезпечніших джерел байдужого ставлення до знань і зрештою небажання вчитись. … Емоційне й естетичне виховання починається з розвитку культури відчуттів і сприймань» [16, с. 502].

Педагог підкреслював, що емоційна культура (чуттєва складова) – важлива сторона інтелектуального багатства шкільного життя взагалі [16, с. 502].

Розумове – процес розвитку, вдосконалення інтелектуальної сфери й пізнавальний здібностей людини, цілеспрямоване формування особистості здійснюється шляхом навчання і виховання (засвоєння знань різних галузей науки, виховний вплив сім'ї, школи, суспільства, участь у громадському житті).

О. Берженарь вважає, що механізм формування гармонійної особи ґрунтується на взаємодії, взаємоперетворенні процесів розвитку суспільства і особистості. Тому, зрозуміти її можна лише за умови пізнання історії людської культури, на основі якої формуються цінності, смаки, ідеали і установки людини.

Отже, розумове поєднує в собі без свідоме та чуттєве, про це писав В. Сухомлинський: «Розумове виховання передбачає набуття знань і

формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури інтелектуальної праці, виховання інтересу і потреби в розумовому збагаченні протягом усього життя, в застосуванні знань на практиці» [18, с. 91]. Можемо стверджувати, що В. Сухомлинський випередив свій час, адже сьогодні педагоги наголошують на концепція безперервної освіти є актуальною проблемою психолого-педагогічної науки.

Таким чином, зміст ідеалу створюється на основі сутнісних сил. За визначенням «Великого тлумачного словника сучасної української мови», сутність – найголовніше, основне, істотне в чому-небудь, у філософському розумінні – головне, визначальне в предметі, зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку, що пізнається на рівні теоретичного мислення [3, с. 1417].

В. Сухомлинський, вихований у найкращих традиціях української народної педагогіки, ідеальними рисами особистості вважав «високі благородні почуття – це насамперед любов до Батьківщини, до людей, до праці, до культури, поважання людської гідності кожного свого співвітчизника і кожної чесної людини на землі, почуття дружби, товаришування і братерства до трудящих радість пізнання і перетворення світу, безкорислива насолода культурними багатствами, створеними людством» [17, с. 24]. Основою формування ідеальної особистості педагог вважав розвиток душевної чуйності – вміння відгукуватися серцем, думками, почуттями на те, що відбувається у навколишньому світі. Тобто чуттєве, у тлумаченні вчителя – чуйне, є загальним фоном гармонійного розвитку, на якому будь-яка людська якість – розум, працьовитість, талант – набуває справжнього змісту, дістає якнайяскравішого звучання [17, с. 24].

Модернізація сучасної освіти та її перспективи визначають складові особистості вчителя майбутнього: людина→ наука→культура →мистецтво→ мислення.

О. Семеног вважає: «Учитель сьогодні – це мудрий наставник, котрий у фасилітативному форматі навчально-виховної діяльності виховує

громадянина України і світу з планетарним баченням і такою поведінковою нормою і етикою, за яких пріоритетними будуть ціннісно-культурний світогляд, вічні загальнолюдські і національні чесноти» [12, с. 6].

Метою сучасної вищої освіти вважаємо виховання професіонала, тобто насамперед людини «у всій повноті її особистісного духовного багатства та індивідуальної своєрідності, суб'єктивного досвіду, компетентності в галузі людинознавства і спілкування, з розвиненим «комунікативним ядром» – здібністю адекватно відображати реальність, формувати й виявляти власне ставлення до явищ, поводитися відповідно не тільки і не стільки до зовнішніх регуляторів, скільки до внутрішніх – совісті, моральності, честі, людської та професійної відповідальності» [9, с. 243].

Академік В. Кузь наголошує, що «в освіті нині чітко окреслюється зміщення акцентів – від навчання абстрактних істин до оволодіння практичними конкретними корисними знаннями виховання мотивації до самовдосконалення і підготовки, до реальних умов життя, до нестабільності та невизначеності в ньому» [6, с. 1], вчений вважає, що так сучасний вчитель має спрямовувати навчально-виховний процес у педагогічному університеті, таким чином: наявність професійних, загальнонаукових та особистісних рис, що мають формуватися в гармонії зі шкільною концепцією, відповідати потребам сучасної школи; віра в обдарування кожної без винятку дитини; сповідування принципу природовідповідності; володіння найновішими педагогічними технологіями (індивідуалізації та диференціації навчання, електронно-інформаційними, педагогіки співробітництва, новим глобальним педагогічним мисленням); наявність творчих, дослідницьких, експериментаторських умінь, прагнення до розробки і впровадження в практику нових прогресивних технологій та власних дидактичних і виховних знахідок [7, с. 34].

При цьому крім комунікативних, організаційних, інтелектуальних, фізичних, моральних здібностей, у майбутнього педагога в процесі його професійного становлення та діяльності необхідно розвивати креативність,

індивідуальність стилю діяльності; почуття власної гідності, такту; професійну компетентність; педагогічний оптимізм; авторитетність тощо [8, с. 1]. В умовах реформування освіти майбутній учитель розглядається не тільки як «суб'єкт педагогічної дії, як носій ініціативи, здатний до самопізнання і саморозвитку», він – єднальна ланка між поколіннями [1, с. 275].

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що школі сьогодні потрібен не просто хороший учитель, а «вчитель-технолог, учитель-майстер, учитель-новатор». Це має бути людина з «інноваційним мисленням, здатна усвідомлено взяти на себе відповідальність як за особистість іншої людини, що постійно розвивається, так і школи як системи, що теж перебуває у розвитку» [10, с. 4]. Сучасний вчитель має бути не тільки сховищем знань, він повинен стати «скульптором», який творить людину майбутнього [15, с. 533].

В. Сухомлинський визначив наступні якості справжнього вчителя: доброта (може знайти спільну мову з дітьми, бере близько до серця дитячі радощі і прикрощі); на високому рівні володіє навчальним матеріалом, «закоханий» у дисципліну, яку викладає, знає найновіші відкриття, дослідження досягнення у своїй галузі, постійно працює над самовдосконаленням; знає психологію і педагогіку; має трудову пристрасть [17, с. 49 – 50].

Отже, ідеал – це найвища досконалість, взірець для наслідування, втілення найкращих людських якостей, сформований на етнічних образах-архетипах.

Ідеал людини – особистість, яка вихована на генетичній та ментальній основі свого народу, на сукупності духовно-моральних цінностей, ідеалів, що передаються від покоління до покоління через мову, працю, усну народну творчість, звичаї, обряди. Ідеальна людина має сформовані світоглядні уявлення, чітку громадянську позицію, здатна на самопожертву за свій народ, Батьківщину.

Ідеальним вважаємо вчителя, який любить і поважає дітей, володіє ґрунтовними знаннями і постійно вдосконалює та підвищує свій професійний рівень, є високоморальним авторитетом в учнів, батьків, співробітників, володіє Словом, знає національну історію, культуру, пісню, вміє її виконувати, залучає дітей до вивчення історії рідного краю, володіє глибокими знаннями та практичними навичками з психології та педагогіки, уміє знайти індивідуальний підхід до учнів, є натхненником їх прагнень та звершень.

На підставі викладеного, пропонуємо визначення ідеального вчителя-українознавця, який шанує і володіє національною мовою та прагне вивчати іноземні, знає і любить літературу, прилучає учнів до витоків народної культури, формує у них українську ментальність, національну свідомість, патріотизм, сприяє формуванню фольклорної пам'яті у дітей та виховує відповідальність за її збереження. Учитель-українознавець покликаний виховувати дітей відданими своєму народу, землі, родині, Батьківщині, готує їх до суспільно-корисної діяльності, привчає до порядку і дисципліни, знайомить з нормами моралі та вчить їх дотримуватися, дбає про духовний та фізичний розвиток вихованців.

Висновки і перспективи досліджень. Підготовка вчителя здійснена відповідно до поглядів відомих педагогів, таких як В. Сухомлинський, ідеї якого знаходять впровадження і в сучасній системі освіти, навчання, виховання і підготовки педагогів є досить перспективною та випробуваною часом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Андрущенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – 342 с.

2. Ващенко Г. Виховний ідеал : монографія / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.

5. Крип'якевич І. П. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів, 1990. – С. 294 – 295.

6. Кузь В. Г. Готуємо кадри для сільської школи / В. Г. Кузь // Педагогічні вісті. – 2001. – № 3. – С. 1.

7. Кузь В. Г. Кадри для «школи нового покоління» / В. Кузь // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 31 – 34.

8. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя / Н. В. Кузьмина. – Гомель : Гомел. гос. ун-т, 1976. – 56 с.

9. Куликова Л. Н. Проблемы саморазвития личности / Л. Н. Куликова. – Хабаровськ : Изд-во ХГПУ, 1997. – 315 с.

10. Освітні технології : навчально-методичний посібник / [О. М. Пєхота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.]; за заг. ред. О. М. Пєхоти. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.

11. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї : Монографія. / В. Г. Постовий. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – 190 с.

12. Семеног О. М. Етнолінгвістична культура вчителя : навч. посіб. / О. М. Семеног. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 188 с.,

13. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Г. Сковорода / Пер. М. Кашуба; Пер. Поезії В. Войтович. – Львів : Світ, 1995. – 528 с.

14. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Г. Сковорода / За ред. проф. Л. Ушакова. – Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Вид-во Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.

15. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : В 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 7 – 282.

16. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : В 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 283 – 582.

17. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : В 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 7 – 392.

18. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : В 5 т. – К. : Рад. Школа, 1976. – Т. 1. – С. 5 – 202.

19. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа / ред. Вікторія Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 26 – 43.

20. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Юнг / Пер. с нем. – М. : «Канон+», 2003. – 400 с.

Александр Санивський

МЕХАНИЗМ СТАНОВЛЕННЯ УКРАИНСКОГО ИДЕАЛА УЧИТЕЛЯ-УКРАИНОВЕДА СОГЛАСНО ПЕДГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ В. СУХОМЛИНСКОГО

В статье раскрывается механизм становления украинского идеала учителя-украиноведа согласно педгогической системе В. Сухомлинского. Автор статьи анализирует смысл понятия «идеал» на основе справочной литературы и трудов выдающихся отечественных политических деятелей, философов, историков, педагогов от Киевской Руси до современности. Основательно объяснено механизм создания украинского идеала учителя, который базируется на трех составляющих: 1) бессознательном;

2) чувственном; 3) умственном. В статье предлагается авторское определение терминов «идеал», «идеал человека», «идеал учителя».

Ключевые слова: механизм, идеал, идеал человека, идеал учителя, учитель-украиновед, украиноведение, педагогика В. Сухомлинского.

Oleksandr Sanivskyi

MECHANISM OF CREATION OF UKRAINIAN IDEALS OF TEACHER OF UKRAINOZNAVSTVO BY V. SUKHOMLYNSKYI

The article lighted up the mechanism of creation of the ideal teacher of Ukrainoznavstvo by V. Sukhomlynskyi. The author analyzed the concept "ideal" from reference books and works of prominent local politicians, philosophers, historians, teachers of Kyivan Rus and to the present day.

The mechanism of creation of Ukrainian ideal of teacher was explained. It is based on three components: 1) the unconscious; 2) sensitive; 3) mental based on works of V. Sukhomlynskyi.

In the article the author's definition of such terms as "ideal", "ideal human", "ideal teacher" were proposed.

Based on the above, the definition of an ideal teacher of Ukrainoznavstvo was proposed. Scientist who respects and knows national language and seeking to learn foreign languages as well, knows and loves literature, participates students to the roots of national culture, forms Ukrainian mentality, national consciousness, patriotism, promotes folk memory of children and teaches the responsibility for its preservation.

Keywords: mechanism, ideal, human ideal, teacher ideal, teacher of Ukrainoznavstvo, Ukrainoznavstvo, pedagogy of V. Sukhomlynskyi.